

HARBIY XIZMATCHILAR SHAXSIDA STRESSNI NAMOYON BO'LISHINING IJTIMOIIY - PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI***BOBOYEV Xurshidbek Yusupovich***

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti
Harbiy tayyorgarlik o'quv markazi katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Turli toifadagi komandirlarni psixologik bilimlarni bilib, unga amal qilishlari harbiy xizmatni o'tash davomida vujudga keladigan turli xil stresslarni boshqarish uchun imkoniyat yaratadi. Ushbu maqolada harbiy xizmatchilar shaxsida stressni namoyon bo'lishining ijtimoiy - psixologik xususiyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: komandir, psixologik bilim, harbiy xizmat, stress, harbiy xizmatchi, zo'riqish.

Harbiy xizmatchilar shaxsida stressni ifodalanishi muammosini o'rganish, harbiy xizmatchida namoyon bo'lgan xulqning shakllanishida uning qaysi xususiyatlari etakchilik qilganligi, u yoki bu hatti-harakatlarni sodir etishida nimalarga asoslanganligini aniqlash muhim ahamiyat kasb etib, empirik jihatdan o'z tasdig'ini topishi lozim bo'lgan xulosalar bilan asoslanishi hamda harbiy xizmatchi o'tmishi va hozirgi mavjudligini tushuntirish bilan cheklanib qolmasdan, uning xulqida kelajakda yuz berishi mumkin bo'lgan o'zgarishlarni ham bashorat qilaolishi lozim. Ushbu jarayonda harbiy xizmatchi shaxs xususiyatlari, xatti-harakatlarining motivi, rivojlanishi va asosiysi nima uchun ba'zi harbiy xizmatchilar harbiy jamoaga, harbiy faoliyat jarayoniga osonlik bilan moslashishi, ba'zilarning esa atrofdagilar (xizmatdoshlari, boshliq va bo'ysinuvchilari) bilan o'zaro muloqotda qiyinchilikka uchrashi masalasini ochib berish muhim ahamiyat kasb etadi.

Har qanday, hattoki, normal faoliyat ham zo'riqishni keltirib chiqarishi mumkin va komandir buni nazardan qochirishi kerak emas. Bo'ysinuvchilarga zo'riqishning ta'siri kuchsizroq ta'sir qilishi yoki umuman bo'lmasligi uchun, komandir o'zini psixologik tayyorlashi lozim [1].

Harbiy xizmatni o'tash davomida stress holatini aniq o'lchov birligi mavjud emas. Mazkur masalani o'rganishdan oldin T.A.Serebryakovanning "Psixologiya stressa"[2] nomli darsligida keltirilgan amaliy tadqiqot natijasini keltirmoqchimiz. Unda, ta'kidlashicha 43000 holatda namoyon bo'lgan kasilliklarda stress holatlariga vegetativ reaksiyani yuqoriligi intellektual ko'rsatkichi yuqori bo'lganlarda ifodalangan. Ammo stress belgilari bo'yicha diagnostika o'tkazish holatlari kuzatiladi.

Mavzu doirasida stressli holatlarni psixologik o'rganishda qo'llaniladigan metodlarni ko'rsatib o'tishni joiz deb topdik. Bu stressga chalinish reaksiyasini o'lchash metodikasi hisoblanib, bugungi kunda uni quyidagi turlari aniqlangan:

Stressni kimyoviy o'lchash. Masalan, qon tarkibini turli garmonlarning borligi yoki yo'qligini aniqlash uchun laboratoriyaviy analiz o'tkazish.

Elektromiografiko'lchash. Insonni stressli reaksiyasini muskullariga ta'sirini aniqlash.

Gemodinamik o'lchash. Bunda stressni yurak faoliyatiga ta'siri aniqlanadi.

Elektroterili o'lchash. Stressni terining rangini o'zgarishiga ta'sirini o'lchash.

Psixologik metodlar yordamida o'lchash. Psixologik effektlar asosida stressga bo'lgan reaksiyalarni o'lchash.

Harbiy xizmatchilar shaxsida stressni namoyon bo'lishiga ijtimoiy omillar (xizmat faoliyatining harbiy nizom va qonunlar doirasida tashkil etilganligi, xizmatni o'tash shart-sharoiti, harbiy xizmatchilarning yosh xususiyatlari, ma'lumoti darajasi, ijtimoiy himoyalanganligi va boshqalar) bilan bir qatorda ularning individual-shaxsiy xususiyatlari, harbiy jamoalardagi o'zaro munosabatlarning ta'siri darajasini aniqlash maqsadida majmuaviy yondashuv asosida empirik tadqiqot metod va metodikalari tanlab olindi.

Harbiy xizmatchilar shaxsida stressni ifodalanishi muammosini tadqiq etish jarayonida, nafaqat uning namoyon bo'lishi balki, bunga sabab bo'luvchi ijtimoiy omillar mavjudligini inobatga olgan holda, har bir respondent (lot. respondum - javob – empirik sotsiologik tadqiqotda og'zaki yoki yozma axborot olish manbai sifatida ishtirok etuvchi shaxs) ning [3] ijtimoiy-demografik ma'lumotlari ularning shaxsiy ishlari va maxsus tuzilgan so'rovnoma asosida o'rganildi. Bunda, harbiy xizmatchilarning ijtimoiy-demografik ma'lumotlari, harbiy xizmat sharoiti, kasbiy faoliyatga munosabati, intizomligigi, harbiy jamoalardagi o'zaro munosabatlar, guruhiy me'yor va qadriyatlarga munosabatlari, shaxsiy baholash va qabul qilish, o'zaro bir-biriga fikr almashish munosabatlarining ularda stressni namoyon bo'lishi darajasiga ta'siri darajasini aniqlash ko'zda tutildi.

Harbiy xizmatchilar har bir yosh davri individual-shaxsiy xususiyatlarini bilish, nafaqat ular imkoniyatini samarali yo'naltirish, balki yosh disgarmoniyasi bilan bog'liq bo'lgan muammoli vaziyatlarni bartaraf etish imkoniyatini beradi. Harbiy xizmatchilarning ijtimoiy-psixologik, psixologik, psixofiziologik xususiyatlari bir butunligi makroxarakteristika nomlanib [4], aynan ular asosida harbiy xizmatchi individ, shaxs va individuallik hamda aniq

faoliyat sub'ekti sifatida baholanadi. Shu nuqtai nazardan ushbu xususiyatlarni e'tiborga olmasdan turib harbiy xizmatchi kasbiy faoliyatini samarali tashkil etish mumkin emas.

Harbiy tadqiqotchilar fikricha, yosh ko'rsatkichlari yondashuviga ko'ra armiyada inson hayot siklining asosiy uch davridagi:

19-21 yosh - *o'smirlik yoshi*;

22-35 yosh - *yetuklik yoshining birinchi davri*;

36-60 yosh - *yetuklik yoshining ikkinchi davridagi* harbiy xizmatchilar faoliyat yuritishadi [4].

Tadqiqotda ishtirok etgan harbiy xizmatchilarning asosiy qismi - 88%ni 22 dan 29 yoshgacha - ya'ni, yetuklik yoshining birinchi davrida bo'lgan harbiy xizmatchilar tashkil etdi. Ijtimoiy kelib chiqishi jihatidan respondentlarning asosiy qismi ishchilar oilasidan (46%) bo'lib, qolgan qismi dehqonlar (32%) va xizmatchilar oilasiga (21%) mansubdirlar.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, harbiy xizmatchilar shaxsida stressni ifodalanishi muammosini o'rganish, harbiy xizmatchida namoyon bo'lgan xulqning shakllanishida uning qaysi xususiyatlari etakchilik qilganligi, u yoki bu hatti-harakatlarni sodir etishida nimalarga asoslanganligini aniqlash muhim ahamiyat kasb etib, empirik jihatdan o'z tasdig'ini topishi lozim bo'lgan xulosalar bilan asoslanishi hamda harbiy xizmatchi o'tmishi va hozirgi mavjudligini tushuntirish bilan cheklanib qolmasdan, uning xulqida kelajakda yuz berishi mumkin bo'lgan o'zgarishlarni ham bashorat qila olishi lozim.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. R. Samarov, U. Qodirov, F. Fazliyev. Harbiylik sharaflari kasb. - Toshkent, 2006. 62-b.
2. Серебрякова Т.А. Психология стресса: Учебное пособие. – Новгород, 2009. - С.43.
3. Xolbekov A., Idivov U. Sotsiologiya. - Toshkent: Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti, 1999. -103-b.
4. Воинский труд: наука, искусство, призвание / Лаптев Л.Г., Гатиллов С.П., Кондаков А.М., Маркитан Р.В., Мусатов М.И., Шевченко В.Г., Хоменко И.Е., Яковлев В.Н.; Ответственный редакторы: Академик МААН Лаптев Л.Г., доцент Маркитан Р.В., Хоменко И.Е. - М.: Совершенство, 1998. - С. 71.